

УДК [821.161.2-1:78]:[069.02:929]](477.83-25)І.Франко

ФРАНКО–КОМПОЗИТОР: ЛІРИЧНА ДРАМА І ЦАРСЬКА ЦЕНЗУРА?.. (ще одна загадка «Зів'ялого листа»)

Автор статті доповнює, звичні для більшості, образи Франка-поета, Франка-політика, Франка-філософа, образом Франка-композитора. У статті відкрито раніше невідомий факт, що Іван Франко був автором мелодії до свого вірша «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!..» зі збірки «Зів'яле листя». Це видання з нотними вклейками зберігається у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. Перевидання цієї збірки у Києві 1911 року вийшло цензурованим – без згаданого вірша та нот.

Ключові слова ● Іван Франко, музика, музична композиція, ноти, поезія, «Зів'яле листя».

Ні дня без відкриття – наукове гасло Дому Франка.

Ось і чергова несподіванка: мелодія, яку склав САМ Іван Франко до своєї поезії, нотографічно зафіксована завдяки ще одному видатному культурному діячеві – композиторові й вченому-етномузикологу Філаретові Колессі! Франко-поет, Франко-політик, Франко-філософ... Так, так, так... Але – Франко – КОМПОЗИТОР???

Справді, Франко дивує! Та про все за порядком.

Що Франко був натурою музикальною, попри те, що не мав спеціальної музичної освіти, – факт давно відомий. І справа не лише в маминих піснях та всежиттєвому професійному зацікавленні фольклором. Зі спогадів мемуаристів знаємо, що для Франка-поета вірш дуже часто починався саме з ритму, мелодії, музичної фрази чи теми, а вже потім на музичну канву лягали слова. Скажімо, Василь Щурат, приятель поета, згадував:

«Коли наросла гадка, коли назріла до вислову, він [Іван Франко. – Б.Т.] мусив мати рух. Ідучи вулицею чи ходячи по кімнаті, висвистував собі наперед різні

строфічні мелодії, щоби знайти відповідну форму. Знайшовши, вкладав у неї слова, мугикаючи їх під ніс так довго, поки не одержав співної стрічки [...], поки ціла строфка, як говорив, не починала співати. Осягнувши співність строфи, добирав для неї щораз поправніших рим. Коли і се скінчив, тоді брав клаптик паперу і списував готове...»¹

Тож спочатку була МУЗИКА, а вже потім СЛОВО, і так бувало незрідка. Тож не дивно, що ціла низка Франкових художніх творів були покладені на музику, стали піснями, солоспівами, хоровими й симфонічними творами і навіть операми! Більш від того, є свідчення, що Франко САМ укладав мелодії до власних поетичних творів! Тобто фактично виступав як композитор – нехай і не професіонал, а аматор (у Франка є стаття «Думки профана на музикальні теми», де він прямо, нічого сумняшеся, атестує себе як дилетанта у цій сфері).

У франкознавстві відоме припущення, зокрема, про Франкове авторство мелодії до його «Національного гімну» – «Не пора, не пора, не пора...» Композитор Ярослав Ярославенко записав з уст того-таки Василя Щурата такий спогад про виникнення цієї славетної пісні:

«Одної днини ми, т[о] є[сть] Франко і я, тоді студенти віденського університету – було це десь у 1892-му році – сиділи в каварні, і якимось в той час проходили військові піхотні частини та співали собі пісню. Франко заслухався в неї, а може раніш вже й підложив саме під цю мелодію вірш: "Не пора!" Тимто дехто приписує авторство музики до цього віршу таки самому Франкові, а тимчасом мелодія має бути якась середньовічна, німецька»².

Проте ще один ушлявлений композитор та молодший приятель Івана Франка Станіслав Людкевич небезпідставно припускав, що мелодію до цих слів створив сам Іван Франко³. Та зараз – не про припущення, а про факти. Факти залізні і неспростовні, які, втім, скидаються на справжній міні-детектив.

У другому виданні безсмертної ліричної драми «Зів'яле листя» (Київ: Накладом Українсько-Руської Видавничої Спілки; Друкарня «С. В. Кульженко». Пушкінська вул., власн. д., 1911) російська цензура заборонила публікувати два вірші. У примітці, вміщеній після Франкового переднього слова до другого видання, йшлося: «Вірші III і XVIII в сім виданню пропущені, бо заборонені в Росії. Прим[ітка] видавництва». Справді, згідно з висновком члена цензурного

¹ Щурат В. Франків спосіб творення // Спогади про Івана Франка. / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів: Каменяр, 2011. С. 371.

² Ярославенко Я. Нотографія музичних творів до слів Івана Франка (по день I/V 1941 р.) // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів: Ініціатива, 2011. Вип. 10. С. 148.

³ Див.: Людкевич С. Іван Франко і музика // Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / Упоряд. З. Штундер. Львів: Видавництво М. Коць, 1999. Т. 1. С. 275.

комітету С. Щеголева в Києві, поданим Головному цензурному комітетові в Петербурзі, про необхідність вилучити окремі місця зі збірки Івана Франка «Зів'яле листя», від 15 (2) січня 1909 року, ці твори було визнано неприйнятними за змістом:

«На стр. 12, в 5 строке стихотворения, применяется к царям дерзостно-неуважительный эпитет “держилюдov”; в стихотворении на с. 104 содержится хула на Господа Бога, сравниваемого с бумажным пугалом. В виду сего я полагаю, что книга может быть дозволена, но, применительно к ст[атье] 73 и 128 угол[овного] ул[ожения] 1903 г., за исключением страниц 12 и 104»⁴.

Тож кийське видання «Зів'ялого листя» побачило світ без двох поезій: III. «Не боюсь я ні Бога, ні біса...» та XVIII «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!..» АЛЕ Є ОДНЕ АЛЕ.

У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка зберігся унікальний примірник згаданого видання, у якому після 112-ти сторінок основного тексту книжки вклеєно ще 8 сторінок! На них – забронені цензурою поезії «ліричної драми», передруковані з першого, львівського видання 1896 року, а також – увага, сенсація! – ноти до мелодії, яку до власного вірша «Душа безсмертна! Жить віковічно їй!..» склав сам Іван Франко. Заголовок вказує на строфічну форму цього твору, запозичену з античного віршування: «Старогрецька Алькаєва строфа» (рідкісний в українській літературі випадок використання цієї строфічної форми!). Далі ноти з текстом першої строфи вірша. А наприкінці – підпис:

«Мельодія автора. Списав Ф. Колесса 20/12 1910. Мельодія до пісні третього жмутка XVIII».

Підтвердження цього факту віднаходимо у спогадах Філарета Колесси «Незабутні зустрічі»:

«Пізніше я вчителював у Львові. В той час Франко був тяжко хворий, руки його були паралізовані. Зустрічатися з ним доводилося рідко. Пам'ятаю, він мене якось попросив, щоб я переклав на ноти мелодію, яку він сам склав до однієї з його невеликих поем»⁵.

Тепер знаємо достеменно: йдеться про оригінальну мелодію Івана Франка до філософської поезії «Душа безсмертна!..», вилученої з кийівського видання «Зів'ялого листя», та щасливо повернутої з додатком нот з авторської та видавничої волі – і завдяки допомозі Філарета Колесси, приятеля письменника

⁴ Іван Франко. Документи і матеріали 1856–1965 / Упор. І. Бутич та ін. Київ: Наук. думка, 1966. С. 271.

⁵ Колесса Ф. Незабутні зустрічі // Іван Франко у спогадах сучасників / Упоряд. О. І. Дей та Н. П. Корнієнко. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. С. 461.

і глибокого дослідника його музичних і фольклористичних зацікавлень, зосібна й музикальності Франкової поезії та її народнопісенної ритмічної основи⁶.

Такий примірник книги (з додатком заборонених цензурою творів), звісно, був не один. Та він точно – рідкісний і маловідомий. Так само, як і той факт, що Іван Франко був не тільки поетом, автором текстів, а й, до певної міри, композитором-аматором, автором музики до власних творів. Ще один приклад того, що франкознавство – не шафа із запилюженими книжками, які всі давно читані-перечитані і знані до останньої літери, а «безмежнеє поле в сніжному завою», що таїть під покривом невідання ще чимало дивовижних таємниць!

P.S. Восени 2021 року, з нагоди 165-літнього ювілею Івана Франка, цю мелодію оригінально розвинув у «Варіаціях на тему Івана Франка» для струнного квартету і жіночого голосу (сопрано) сучасний український композитор Золтан Алмаші. Цей музичний твір було створено на замовлення Дому Франка в рамках проєкту «Франко. Re:volution» за підтримки Українського культурного фонду. Так забута мелодія Франка здобула нове життя. Прем'єра твору відбулася 14 жовтня 2021 р. під час камерного концерту «Франко. Без меж» у Львівському академічному театрі імені Леся Курбаса у виконанні Струнного квартету імені Левка Ревуцького під орудою та за участі самого Золтана Алмаші (віолончель), Маріани Скрипи (перша скрипка), Едуарда Скрипи (друга скрипка), Андрія Туцапця (альт). Солістка - заслужена артистка України Наталія Рибка-Пархоменко.

Bohdan TYKHOLoz

FRANKO – COMPOSER: LYRICAL DRAMA AND ROYAL CENSORSHIP?.. (another mystery of the «Faded leaves»)

The author of the article complements, familiar to most, the images of Franko-poet, Franko-politician, Franko-philosopher, with the image of Franko-composer. The article reveals a previously unknown fact that Ivan Franko was the author of a melody to his poem «The soul is immortal! She will live forever!..» from the collection «Faded Leaves». This edition with musical inserts is stored in the funds of the Lviv National Literary and Memorial Museum of Ivan Franko. The reprint of this collection in Kyiv in 1911 was censored and was published without the mentioned poem and musical notes.

Key words: Ivan Franko, music, musical composition, notes, poetry, «Faded Leaves».

⁶ Див.: Колесса Ф. Улюблені українські народні пісні Івана Франка. Львів : Вільна Україна, 1946. 60 с.; Колесса Ф. Народнопісенна ритміка в поезіях І. Франка // Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. Київ: Наукова думка, 1970. С. 327–346.